

ELİBELİNDE MOTİFİ VE SERAMİK TASARIMINDA ESİN KAYNAĞI OLARAK KULLANIMI

THE ELİBELİNDE MOTIF AND ITS USE AS A SOURCE OF INSPIRATION IN CERAMIC DESIGN

Mehmet Fatih Karagül, Seramik ve Cam Bölümü, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
fkarakul@comu.edu.tr, ORCID:0000-0002-1112-758X

Münevver Berrin Kayman Karagül, Seramik ve Cam Bölümü, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
mbkayman@comu.edu.tr, ORCID:0000-0002-1046-1471

Öz

İnsan biçimli seramikler, tasarımcılara ve sanatçılara zengin veriler sunarak uygarlıkların kimliğini, kültürel zenginliklerini ve inanç sistemlerinin çeşitliliğini belirleme konusunda önemli bir rol oynar. Bu seramikler sanatçı ve tasarımcılara zengin bir yaratım alanı sunarlar, ancak insan biçimli seramikler hakkında yapılan çalışmalarda özellikle Anadolu merkezli spiral ve "Elibelinde" motifi ilişkisinin yeterince incelenmediği görülmektedir. Oysaki bu konu kültürel miras açısından önemsenmesi gereken bir alandır. Esin kaynağı olarak kültürel miras unsurlarının kullanımına bir örnek olarak değerlendirilen "Spiral" ve "Elibelinde" motifleri araştırmanın ana konusudur. Bu iki motifin ilişkisi bağlamında gerçekleştirilen araştırmada özellikle Batı Anadolu kökenli iki antik seramik biçimdeki bağlantı incelenmiştir. Doğurganlıkla ilişkili olarak bolluk ve bereketin simgesi olan ana tanrıçanın simgesel bir duruşunu yansıtan "Elibelinde" motifi, esin kaynağı olarak kullanılarak yeni tasarımların üretiminde değerlendirildi. Araştırmanın uygulama safhasında, önerilen tasarım, üç boyutlu modelleme programlarıyla hayata geçirilerek geleneksel temalı seramik üretimine yeni bir perspektif getirilmesi hedeflenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Antik, Anadolu, Antropomorfik, Figür, Seramik

Abstract

Human-shaped ceramics play an important role in determining the identity, cultural richness and diversity of belief systems of civilizations by providing rich data to designers and artists. These ceramics offer a rich creative space to artists and designers. However, considering studies on human-shaped ceramics, there is not enough research about the relationship between the Anatolian-centered spiral and the "Elibelinde" motifs. The main subject of the research is the "Spiral" and "Elibelinde" motifs, which are considered as examples for the use of cultural heritage as a source of inspiration. This research carried out in the context of the relationship between these two motifs, the connection between two ancient ceramic forms, especially of Western Anatolian origin, was examined. The "Elibelinde" motif, which reflects the symbolic stance of the mother goddess, the symbol of abundance in relation to fertility, was used as a source of inspiration and evaluated in the production of new designs. During the practice based phase of the research,

the aim was to bring a new perspective to traditional themed ceramic production by implementing the proposed design with three-dimensional modeling programs.

Keywords: Ancient, Anatolia, Anthropomorphic, Figure, Ceramic

Extended Abstract

The text examines the significance of ceramic figurines depicting female figures in understanding belief systems and civilizations across various regions. Female figures, associated with fertility, are symbolically represented through motifs like the elibelinde and spirals, which have not been extensively researched. These symbols have historically represented abundance and fertility, inspiring artistic representations such as mother goddess statues. Throughout history, societies have linked fertility and polygamy to the concept of the "mother," with women symbolizing fertility during the Neolithic era. Archaeological artifacts, particularly clay sculptures, have preserved these female figures, enriching artistic heritage.

The Turkish ceramic tradition draws upon Central Asian and Anatolian mythology, with artistic dimensions yet to be fully explored. The text considers the cultural and religious transformations that occurred following the adoption of Islam by the Turks, reflecting the continued practice of ancient rituals and the symbolic power of women. Despite historical significance, contemporary women still face undervaluation and violence. The study examines the symbolism of the mother goddess in Turkish ceramic art, emphasizing representations of abundance and fertility. Statuettes of goddesses like Cybele hold particular importance, depicting sacred beings and reflecting reverence for nature.

The objective of this research is to offer a novel perspective on the theme of mother goddesses in Turkish ceramic art. To this end, contemporary approaches will be employed, focusing on artists who create works inspired by the mother goddess belief. Examples include Artemis depictions, calligraphically adorned goddess statues, ceramics featuring the elibelinde motif prominently, and other significant pieces in Turkish ceramic art exploring themes of fertile mothers and mother goddesses.

The text discusses how ceramic artists, particularly female artists, bring unique perspectives to their work by incorporating natural values into contemporary art. They emphasize women's roles and strengths, reflecting historical and cultural connections. Young artists are praised for introducing new forms while adapting to modern communication methods and artistic freedom. Artworks explore the evolving portrayal of women throughout history, addressing societal traumas and the value of women. Additionally, the text addresses the issue of violence against women, in which artists utilise the female figure to reflect upon from a mythological perspective.

Drawing inspiration from ancient ceramics in Western Anatolia, the text examines samples from Troy and Hacilar, focusing on vessels featuring spiral motifs and human figures in the " elibelinde" position symbolizing fertility and femininity. Mother goddesses in ceramics emphasize fertility characteristics through these symbols. The study delves into Anatolian ceramics and contemporary design suggestions, aiming to innovate ceramic art by incorporating local values and cultural heritage, particularly from Çanakkale in Western Anatolia.

Archaeological findings play a key role in shaping the ceramic designs, emphasizing the significance of figures, mother goddesses, the elibelinde posture, and spirals. The designs aim to reflect contemporary perceptions of women and promote social consciousness. Suggestions for mass production are provided to contribute to cultural promotion and secure a design certificate from the Turkish Patent Institute, ensuring the enduring presence of women-themed designs for future generations.

1.GİRİŞ

İnsan biçiminin stilize edildiği motifler veya insan biçimli seramikler, bilim insanlarına, araştırmacılara, tasarımcılara ve sanatçılara geniş bir yelpazede zengin veriler sunar. Bu veriler, uygarlıkların kimliklerinin belirlenmesi ile kültürel zenginliklerin ortaya çıkarılmasında rol oynar. Ayrıca toplumların estetik gelişimlerinin gözlemlenmesinden inanç sistemlerinin zenginliği ve yayılımının belirlenmesine, ticaret ağlarının tanımlanmasına ve medeniyetlerin gelişim ve yayılımının belirlenmesine de katkılar sağlar. Figüratif seramikler geçmişten günümüze popüler konular arasında yer almakta olup, bu alanda çeşitli tezler ve makaleler bulunmaktadır. Ancak, özellikle elibelinde ve spiral motifine yeterince dikkat edilmediği veya bu ilişkinin göz ardı edildiği gözlemlenmektedir. Bu bağlamda gerçekleştirilen araştırmada, özellikle seramik örnekleri üzerinden bu motiflerin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu konu derinleştirildikçe, coğrafi bağlantıların yalnızca Anadolu-Kafkaslar hattı ile sınırlı olmadığı, benzer örneklerin İndus Vadisi-Mezopotamya-Anadolu bağlantısı bulunduğu görülmektedir. Antik dönemlerde yoğun bir şekilde tasarlanan kadın figürlü seramik heykelticiler, kadının önemini ve kutsallığını vurgulamaktadır. Bu betimlemelerin çoğu Venüs, Ana Tanrıça, Kibele, Umay Ana gibi figürlerle ilişkilendirilir. Adlandırmalar değişebilse de doğurganlık genellikle kadın figürüyle özdeşleşmiştir. Bu makale SBA-2019-3037 proje ile destekleyen Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi BAP çıktısı olarak Aart Uluslararası Anadolu Sanat Sempozyumu Tam Bildiri Kitabında yayınlanan Karagül, M.F. (2021). Antik Çağlarda Anadolu ve Azerbaycan'da Üretilmiş Olan Antropomorfik Seramik Heykelticilerin Benzerlikleri ve Günümüz Sanatına Olan Etkileri (1792-1807) ve Kayman, M.B. (2021). Antik Çağdan Günümüze Kadın İmajının Esin Kaynağı Olarak Türk Seramik Sanatında Kullanımı (1765-1776) adlı bildirilerden geliştirilerek, bildirilerde yer almayan örneklerle güncellenmiş bir derlemedir.

2. DOĞURGANLIK VE BEREKET TEMASININ SEMBOLİK ANLAMDA KADIN BEDENİYLE İLİŞKİSİ

Kayman kadını, kavramsal olarak insanların yaşadıkları, inandıkları ve düşündükleri her şeyin tanımı olarak değerlendirmektedir. Bu tanıma göre kadın, varoluşu gereği sahip olduğu anaçlık içgüdüleriyle yöneten ve geliştiren varlık konumundadır. İnsanların kadın varlığına nasıl baktığı, öğrenilmiş duygusal gelişimlerinin bir yansımasıdır. Onun hakkında bilinen, duyulan, kavramlar ve kültürel zenginlikle şekillendirilen düşler, kadın varlığının sınırlarını belirlemektedir. Cinsiyet ayrımı olmaksızın, doğar doğmaz hissedilen bedensel temasın gücü, bir varlığa karşı duyulan güven ve inancın temelini oluşturur. Bir bebek için, annesinden gelen süt ile başlayan ilk duygusal buluşma, doğurganlığın en kutsal meyvesinin, kadınların koynunda yeşerdiğini, gerçekçe bir biçimde gözler önüne sunmaktadır (Kayman 2021: 1766-1767).

Doğuştan gelen kırılğan yapısının yanı sıra, kadının biyolojik doğurganlık özelliği çağlar boyunca insanlığa ilham veren bir gizem olmuştur. Doğanın şefkati ve koruyuculuğuyla örülü, dış tehditler karşısında içgüdüsel bir savunma mekanizması geliştirerek doğurduğunu koruma gücünden asla ödün vermeyen dişi varlık, türünün en özgün temsilcisidir (Kayman 2021:1766). Kadın bedeninin şekillendirilmesine verilen önem sadece doğurganlıkla sınırlı değildir; aynı zamanda kadın vücudu, organik yapısı ve çeşitliliğiyle plastik şekillendirme için özellikle uygun bir alan sunar. Kadın bedeni, anatomik hatlarının zenginliği ve doğal yapısıyla, biçim bozmaya erkek bedenine göre daha fazla açıktır. Bu nedenle, antik çağlardan beri ana tanrıça heykellerinde gözlemlenen abartılı detaylar, stilizasyonlar ve basitleştirmeler, kadın bedeninin şekillendirilmesindeki önceliklerin bir yansımasıdır. Bu kapsamda, bolluk ve bereketin sembolü olan ana tanrıça, elibelinde motifleriyle stilize edilerek, yeni tasarımların üretim sürecinde ilham kaynağı olmuştur. Farklı kullanım alanları için önerilen tasarımlar, üç boyutlu modelleme yazılımlarıyla hayata geçirilmiş ve geleneksel temalı seramik üretimine yenilikçi bir perspektif getirilmesi hedeflenmiştir.

İnsan toplulukları, Paleolitik dönemle birlikte ortaya çıkan birliktelikleriyle kültürel yapılarını biçimlendirdiler ve yaşamın akışına göre kendilerini yeniden şekillendirdiler. Avcı-toplayıcı topluluklarda çok eşliliğin var olduğu ve doğurganlığın büyüü sınırlarının yalnızca "ana" kavramıyla sınırlı tutulduğu düşünülebilir. Neolitik döneme gelindiğinde, yerleşik yaşamın başlamasıyla birlikte özellikle tarım kültürünün yayılması, kadının statüsünü daha da güçlendirdiği bir dönemi başlatmıştır. Kadının doğurganlığı, bereketli topraklarla özdeşleştirilerek üretkenlik ve büyüme sembolü olarak kutsanarak ve tanrıçalaştırmıştı (Kayman 2021:1767).

Farklı kültürlerin izlerini taşıyan arkeolojik miraslar arasında, çeşitli malzemelerden biçimlenmiş ve zamanla günümüze ulaşmış çok sayıda kadın figürünü temel alan seramikler (Görüntü 2-6), heykel ve kabartmalar bulunmaktadır. Avrupa ve Anadolu'da keşfedilen örnekler, figüratif ve betimsel özellikler açısından benzerlik gösterirken, üretildikleri malzeme konusunda çeşitlilik sergilemektedir. Özellikle el işçiliğiyle kilden biçimlendirilen kadın heykelleri, o dönemin sanatının zengin ve çeşitli mirasını günümüze taşımaktadır.

Görüşümüz odur ki, Türk seramik geleneğinin kökleri Orta Asya'nın zengin kaynaklarından beslenirken Anadolu'nun eşsiz mitolojik ve kültürel mirasıyla ortak bir zeminde bulunan örnekler, sanatsal açıdan yeterince incelenmemiştir. Seramik malzemelerle ilgili arkeoloji ve sanat tarihi alanlarında yapılan araştırmalar genellikle sanatsal boyutlarıyla ele alınmamakta, bilimsel yayınlarda ise bu çalışmaların arkeolojik kazılardan elde edilen verileri sadece belgeleme, kayıt altına alma ve yorumlama ve karşılaştırma ile sınırlı kaldığı gözlenmektedir. Özellikle erken neolitik dönemden itibaren Anadolu'da figüratif seramiklerin üretildiği bilinmektedir. Bir seramik heykelciğin duruşu veya basit bir motif, sanatçılar için ilham kaynağı oluşturacak niteliktedir. Bu çalışmada, eski antik verilerin sanatsal açıdan günümüz tasarım anlayışıyla nasıl değerlendirildiği detaylı bir şekilde incelenecektir. Örneklendirme amacıyla, elbeline motifleri üzerinden, bir kültürel miras unsurunu somut bir tasarıma dönüştürülme süreci ele alınacaktır.

Türklerin İslamiyet'i benimsemesi, Orta Asya'da yerleşik Türk topluluklarının kültürel ve dini geleneklerinde başlayan değişimi tetiklemiş ve bu kültür akışı göçlerle Orta Asya'nın sınırlarını aşmıştır. Günümüzdeki yaşam tarzları ve temel gereksinimler farklılık gösterse de kültürel ve sosyolojik açıdan incelendiğinde, hatta modern inanç sistemlerinde dahi ortak antik kökenlerin etkileri hala gözlenebilmektedir. Bolluk ve bereketin kutsanmasıyla ilgili antik kaynaklar, ayinler, tarım ve bolluk inançlarına bağlı olarak mevsimlerin ve gün dönümlerinin önemli olduğu günlerde, halk takvimlerindeki ritüellerde, tabiata dair korkularda ve hava olaylarına karşı alınan tedbirlerde yaşamaktadır. Bu süreçlerde figüratif seramiklerin üretimi, insanın doğa güçlerine karşı hissettiği aczini giderme amacıyla adaklarda kullanılmak üzere gerçekleştirilmiştir (Karagül 2021:1794).

Kadın imajı geçmişten günümüze, zamanın tüm katmanlarında tarihin sembolik bir yansıması olarak karşımıza çıkar. Kadın, zihinleri yeni gerçekliklere yönlendirebilecek bir güce sahip olarak, her zaman varlığıyla etki alanı yaratmış bir varlık olmuştur. Mitolojik öykülerde bu güç, dilden dile dolaşarak zamanın ötesinde varlığını sürdürmüş ve hala güncelliğini korumaktadır. Kadının sembolik anlamı, zaman içinde kutsallığın simgesi olmaktan, eril gücün egemenliği altına girdiğinde, yasak elmanın gazabı ya da kötülüklerin anası olarak tasvir edilme halini nasıl alabilmektedir? Bu soruya cevap bulmanın yollarını günümüz sanatçıları farklı ifade biçimleriyle aralamaktadırlar. Türk çağdaş sanatında kadını simgeleyen eserler, farklı bakış açılarını yansıtan bir zenginlik taşımaktadır. Sanatçıların biçimlendirdiği seramikler incelendiğinde, kadın imajı genellikle, ana ve estetik bir form olarak karşımıza çıkmaktadır. Ne yazık ki günümüzde, kadınlar hala dünya çapında hak ettikleri değeri görmemektedir. Ruhsal ve fiziksel şiddetin gölgesinde günlük yaşamını sürdürmeye çalışan kadınlar, hor görülme ve yok sayılmanın acımasız yüzüyle yüzleşmektedir. Medyanın sunduğu görsel manzaraları izlerken, kadın figürlerinin yüzyıllar öncesinden günümüze uzanan derin izlerini düşünmeden edemiyoruz. Arkeologlar tarafından incelenen ilkel insan topluluklarının kabartma figürlerinde yansıtılan abartılı betimlemelerin ardındaki gerçek amacı keşfedememek, kadının ezeli gücünün varlık nedenini sorgulatmaktadır. Bu esrarengiz objeler, belki de günümüzde hala kavranamayan "kadın gücünü" yüceltmek için mi var edilmiştir?

3.SERAMİK TASARIMINDA ANA TANRIÇANIN ESİN KAYNAĞI OLARAK KULLANIMI

Ana tanrıçanın sembolizmi, bolluk ve bereket duygularının yüceltilmesi ve kutsanmasıyla şekillenmiştir ve özellikle Kibele gibi ana tanrıçaların heykelcikleri ve idollerinde temel bir öneme sahiptir. Bu temaların ilham kaynağı olması, özellikle antik dönemde seramik sanatında belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu ürünler, işlevsel eşyalar, hediye eşyalar ve heykeller gibi farklı alanlarda üretilebilme potansiyeline sahiptir. Çanakkale'nin zengin tarihi ve arkeolojik mirası, yeni ve kaliteli hediye eşyaların üretimine olanak sağlayacak önerileri beraberinde getirmektedir.

Anadolu kökenli figüratif seramikler üzerinde yapılan bilimsel araştırmalar ülkemizde oldukça kısıtlıdır. Ekrem Akurgal'ın "Anadolu Uygarlıkları" ve Veli Sevin'in "Anadolu Arkeolojisi" gibi eserleri, Anadolu'daki seramik figürleri hakkında detaylı bilgiler sunmaktadır. Arkeolojik kaynaklar daha da zenginleştirilebilir; genellikle bu kaynaklar sanatsal açıdan ele alınmaz ve yerel değerlerin günümüz kültür ve sanatına olan etkilerine yeterince vurgu yapılmamaktadır. Bu çalışmada, Hacılar ve Troia'da bulunmuş olan arkeolojik seramik örnekler (Görüntü 2,3,6) üzerinden ilerleyerek, sanatsal tasarımın ve çağdaş uygulamaların, konuya yeni bir bakış açısı kazandırması hedeflenmiştir.

İnsan biçimli figürinler, ayrıcalıklı bir konuma sahip olan seramik örnekler arasında yer alırlar; genellikle insanın saygı duyduğu ve kutsal kabul ettiği varlıkları yansıtmak amacıyla üretilirler. Higgins'e göre, bu figürler, zamanın ötesinden gelen bir geleneğin bir parçası olarak insan duygularını ifade eder ve kutsal kabul ettikleri varlıkları yansıtır (Higgins 1969: 9). Yücel'e göre, antik çağ insanları doğaya karşı kırılgan olduklarını ve doğal felaketlerin bu kırılganlıklarının hayati tehlikeye yol açabileceğine inanırlardı (Yücel 2017: 16, 23). Bu dengesizliği telafi etmek için adaklar sunulur, ritüeller düzenlenir ve sunumlar yapıldı. İnsan biçimli tasarımların çağdaş önerilerle ele alınması, bu konuya farklı bir bakış açısı getirmeyi amaçlar. Çömlekçilik ve dokumacılık alanlarında kullanılan stilize edilmiş motifler, Anadolu kültüründe önemli

bir rol oynamış ve geniş bir uygulama alanına sahip olmuştur. Özellikle elibelinde motifinin seramik bağlantıları, ülkemizde gerçekleştirilen arkeolojik kazılardan elde edilen somut bulgularla açıklığa kavuşmaktadır.

4.TÜRK SANAT SERAMİĞİNDE KADIN İMAJI

Bu çalışmada, ana tanrıça inancı çerçevesinde çağdaş eserler ortaya koyan sanatçılar arasında Sadi Diren, Erdinç Bakla, Beril Anılanmert, Azade Köker, Nasip İyem, Ünal Cimit, Zehra Çobanlı, Şeyma Reisoğlu Nalça, Handan Börteçene, Gül Erali, Berrin Kayman, Elif Ağatekin, Tuba Korkmaz, Olgu Sümengen, Canan Gürel Ak, Pınar Baklan, Mehtap Özbay Metin gibi isimler öne çıkmaktadır.

Kadını doğurgan ana, ana tanrıça, Kibele veya başka adlarla anılan, çağdaş anlamda bu temalarda eserler üreten seramik sanatçıların artışı göstermesi sevindirici bir gelişmedir. Son dönemde Türk seramik sanatında, Beril Anılanmert'in Artemis tasvirleri, Zehra Çobanlı'nın kaligrafik bezemeli tanrıça heykeli, Berrin Kayman'ın yıllardır devam eden kadın temalı seramikleri, Mehtap Özbay Metin'in elibelinde motifini hacimli bir şekilde seramikte yansıttığı örnekler, Pınar Baklan'ın hiyerarşik bir yaklaşımla noktalarla süslenmiş Kibele'si, Olgu Sümengen'in Çatalhöyük benzeri oturan ana tanrıça heykeli, Canan Gürel Ak'ın spiral desenli idol ve Kibele çalışmaları, Tuba Korkmaz'ın hamilelik ve idol çağrışımlı stilize kadın figürleri, son dönemde dikkat çeken önemli çalışmalardan bazılarıdır (Kayman 2021: 1765-1776).

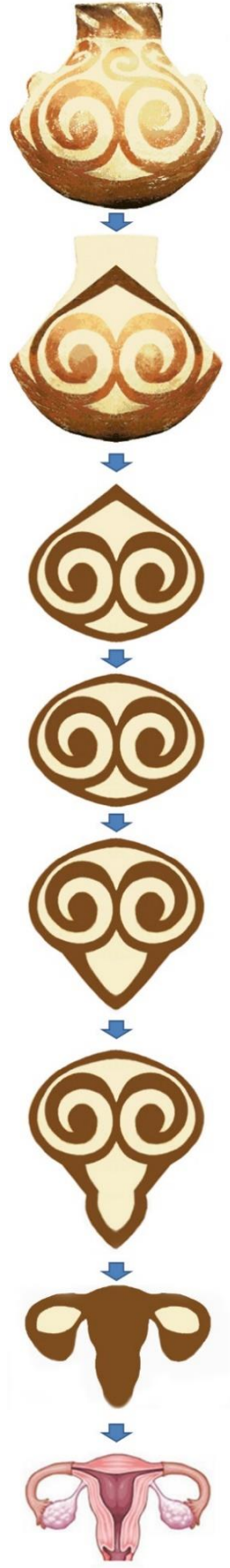
Anadolu'nun tarih dolu topraklarında saklı kalmış arkeolojik izleri, günümüz çağdaş sanatının büyümlü dokusuna dönüştüren sanatçılar arasında öne çıkan bir isim Erdinç Bakla'dır. Kadın figürünü doğurganlık ve dişilik temasıyla harmanlayarak, kendi anıtsal ve güçlü ifadesini kil malzemeyle ustaca biçimlendirirken, doğanın özgün yapısına saygı duymayı da ihmal etmez. Tunalı'ya göre Bakla, kendi hayal gücünü, estetik duygusunu ve yaratıcı gücünü eserlerine yansıtarak onları çağdaş birer şaheser haline getirir (Kayman 2021: 1768). Sadi Diren ise Anadolu kadınına farklı bir perspektiften yaklaşarak eserlerinde sade ve çok yönlü bir yorumlamayı tercih eder. Zeytinoğlu, Diren'in eserlerinde insanları somuttan soyuta doğru evrimsel bir süreç içinde ele aldığını ve kadın figürlerinde geçmişten bugüne Anadolu toprağının derin gülümsemesini yansıttığını belirtir (Zeytinoğlu 2009: 58).

Ünal Cimit'in benzersiz dokusu ve sade zarafetiyle biçimlendirdiği Kibele heykelleri, adeta bir şiirsel anlatımın yansımasıdır. Bu eserler, izleyici üzerinde etkileyici bir estetik deneyim sunar ve dokunma isteği uyandırır. Morali'nin ifadesiyle, "Sanatına adanmış olan Ünal Cimit, seramik konusunda coşkusunu ve tutkusunu en saf haliyle yansıtır, 'Sevgi tohumları yeşermeye ellerinde gelme' diye haykırır..." (Morali 1986:46). Karagül ise sanatçı için, "Anadolu'nun toprak değerini anlayan ve bu değeri her alanda kullanarak, yaşadığımız coğrafyaya gereken saygıyı gösterebileceğimizi vurgular," şeklinde ifade etmiştir (Karagül 2004:653).

Seramik sanatının kadın ellerinden doğan eserlerinde, kadın imajı her zamankinden daha derin ve çeşitli bir anlamla biçimlenir. Sosyolojik, psikolojik ve siyasi izlerin dokunduğu dönemlerin etkisiyle, kadın sanatçılar, hemcinslerinin tarihindeki ayrıcalıklı dönemlere adil olmayan bir gözle bakabilirler. Antik çağlardaki ana tanrıça figürleri, 1950'lerde, Anadolu kadınının verimliliğini, kutsallığını ve anaçlığını simgeleyen güçlü, üretken ama bir o kadar da ezilen benzer anlatımlara yer açmıştır. Nasip İyem, eserlerinde özellikle ana tanrıça figürlerinden ilham alarak kadın, çocuk ve doğum konularını işlemiştir. Ancak İyem, bu ana temasıyla eserlerinde yeni bir yorum getirerek, ana tanrıçayı doğaüstü bir varlık olmaktan çıkarıp, ete kemiğe bürünmüş, yeryüzünün kanatılmış varlığı olan "Anadolu Kadınına" dönüştürmüştür (İyem, 1992: 9).

Gül Erali çalışmalarında, günümüzdeki Ana Tanrıçanın hâl ve durumlarına odaklanır. Bize göre eserlerini ifade ederken; dışarıdan bakıldığında pek bir şey değişmemiş gibi görünse de kadınlarımızın yaşamın zorluklarıyla yüzleşirken sertleşmeye, dişiliklerinin kıvrımlarını kaybetmeye zorlandığını düşünmektedir. Erali, başları dik tutarak hayata sıkı sıkı tutunan kadınlarımız olduğunu dile getirir. Çalışmalarında özgürlükleri sınırlanmış kadınları, dünyadan kaçma çabası içinde kaybolmuş kişileri ve elbette umut dolu ilişkiler şeklinde değerlendirmiştir (Hakyemez: 2020).

Özellikle genç sanatçılar, geçmişle bugün arasında köprüler kurarken cesurca yeni formlar önermekte ve sanat izleyicilerini etkilemekten çekinmemektedir. Geleneksel formları korurken yeni bir soluk getirme cesaretini gösteren bu sanatçılar, iletişim ve özgürlüğün hızlı ritminde eserlerini şekillendirirler. Kadının zorbalığa uğradığı, bastırıldığı ve yok edilmeye çalışıldığı döneminin izlerini taşıyan bu eserler, kadının değerinin ve imajının tarih boyunca nasıl değiştiğini sorgulamamıza neden olur. Kadın figürü, sanatçının ellerinde sembolleşerek çağlar arasında yolculuk yapar, izleyicinin zihninde yeni düşünceler filizlenir. Günümüzün toplumsal travmalarını yansıtan eserler, kadının tarihten günümüze değişen imajını ve değerini sorgulama alanı açmaktadır.

Görüntü 1: Görüntü 6'da yer alan seramiğin yüzeyindeki spiralden esinlenerek, elibeline stilizasyonunun, doğurganlıkla ilişkisine şematik bir öneri.

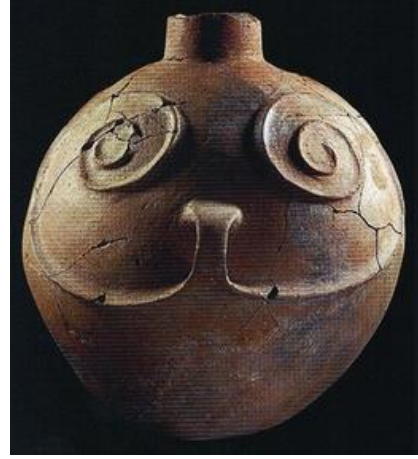
Elif Ağatekin'in (2021) "Ben valiz değilim! Bir valiz olmak, içine yerleştirileni taşımak zorunda olduğun bir süreçtir. Sonrası için boşaltılır ve kaldırılırsın bir kenara bir sonraki taşıma işi için, sana gerek duyuluncaya kadar..." ifadesi, kadınların doğurganlıkla ilgili yaşadığı deneyimlere dikkat çekiyor. Bu sözler, kadınların sadece fiziksel olarak değil, duygusal olarak da taşıdığı yükleri ve yaşadığı zorlukları vurguluyor. Bu ifade, kadının duygusal travmalarını dile getiremediği durumlara ve hükümetlerin kadınlara yönelik politikalarına karşı güçlü bir tepki ve farkındalık yaratmaktadır.

5. ESİN KAYNAĞI OLARAK ELİ BELİNDE MOTİFİNİN KULLANIMI

Bu çalışmada, figüratif seramiklerin sanatsal ve tasarım özellikleri incelenerek tasarım anlayışı, üretim yöntemleri, kullanım amaçları ve estetik özellikleri değerlendirilecektir. Ayrıca bu seramiklerin çağdaş sanattaki yansımaları olarak tasarım önerileri sunulmuştur. Konu, seramik sanatının tasarım alanına odaklanmaktadır. Coğrafi bölge olarak Batı Anadolu'da yer alan antik seramikler referans alınmıştır. Bu çalışmada Batı Anadolu kökenli Hacılar (Görüntü 2) ve Troia (Görüntü 3) antik kentlerinde bulunmuş örneklerden temayla bağlantılı olanlar seçilmiştir. Elibeline pozisyonuyla stilize edilmiş, bize göre, insan figürlü kapların yüzeyinde bulunan spiral motifleri ile elibeline duruşu arasında güçlü bir ilişki kurulmuştur. Spiral motifi, analık, doğurganlık, uğur, bereket, kismet, mutluluk ve neşe gibi dişiliğin sembolü olarak kullanılmaktadır (Demiral 2014:25; Buğrul 2020:34). Bu bakış açısı, önemli bir gerçeği ifade etmektedir.

Görüntü 2: Ovoid çömlek, Hacılar I, MÖ 4950-4850, Erken Kalkolitik devir, Burdur
Mellaart (1961:94,95)

Görüntü 3: Spiralli çömlek, Troia III, MÖ 2250-2200, Tunç devri, Çanakkale
Roberts (2016:819)

Elibeline motifinin kökeni, kolların bel hizasında veya biraz üstünde kıvrılmasıyla oluşan son derece eski bir duruş biçimine dayanır (Görüntü 4,5). Bu duruşun daha da stilize edilerek, kıvrılan kolların ellerle ve göğüslerle birleşmesi sonucunda yüzeyde spiraller oluşturulmuştur (Görüntü 2,3,6). Bu tema ile en çok uyum sağlayan eserlerin ilki Burdur'da bulunmuş olan Hacılar I evresine ait (MÖ 4950-4850) Erken Kalkolitik çağa tarihlenen (Görüntü 2) ve diğeri Çanakkale'de bulunmuş olan Troia III evresine ait (M.Ö. 2250-2200) Tunç çağına tarihlenen (Görüntü 3), yüzeylerinde spiral motifleri yer alan çömleklerdir. Seramiklerin biçimleri küresel, boyunları dar, küçük ikişer kulpa sahiplerdir. Ayrıca yüzeylerinde yer alan spirallerin konumları da benzerdir. Her iki seramik arasında 2700 yıllık zaman dilimi bulunmasına rağmen, stilize edilmiş kadın biçimlerinde spiralin kullanılmış olması, araştırma ve uygulamalarımızın başlangıç noktasını oluşturarak esin kaynağı olarak değerlendirilmiştir.

Spiral sembolizminin kökenlerinin son derece eskiye dayandığı bilinmektedir. Bu sembolizm, yeniden doğuşla bağlantılı olduğu kadar, kadın üreme gücünün simgesel ifadesi olarak da kullanılmıştır (Ateş 1996:95, Gümüştekin 2011:108). Bu durum, seramik ana tanrıçaların el ve kollarını göğüslerinin altında kıvrarak oluşturdukları spirallerin, kadının doğurganlık özelliğini vurgulayarak simgelediğini ifade etmektedir. Hamilelik ve lohusalık süreçleri, bu motiflerle yakından ilişkilidir. Karagül yüksek lisans tezinde, arkeolojik bulguları ve güncel uygulamaları karşılaştırmalı olarak ele alarak bu konuya odaklanmış ve yeni öneriler ortaya koymuştur (Karagül 1997:55-57,59-61). İbrahimov, insan biçimli seramikler hakkında detaylı bilgiler sunarak, bu seramiklerin dini nitelikli eserler olduğunu vurgulamıştır. Kitapta yer alan ilahe ana (ana tanrıça) şeklindeki figüratif seramikler, Anadolu kökenli örneklerle benzerlikler sergilemektedir (İbrahimov 2013: 6,7,9,10-13,56-63,68-70,78-81). Stilize edilmiş bu figürler, Neolitik dönemden itibaren el, ayak ve başları köreltilerek, cinsel organları abartılarak bolluk ve bereket vurgusu yapılmıştır. Göğüs altında kıvrılarak birleştirilen kollar spirale dönüşmüştür. Bakü ve Şaki'da bulunan seramik ana tanrıça heykelcikleri, Anadolu kökenli

Çatalhöyük, Hacilar ve Can Hasan örnekleriyle benzerlikler taşımaktadır. Bu konuda yapılmış önceki çalışmalar ve çağdaş tasarım önerileri arasında, Özlem Ergün'ün (2012) ve Naile Salman'ın (2006) yüksek lisans tezleri örnek olarak gösterilebilir. Her iki yazar da Anadolu kökenli arkeolojik verileri kullanarak, çağdaş öneriler sunmaya çalışmışlardır.

Görüntü 4: Elibelinde duruşunda ana tanrıça heykelciği, Çatalhöyük, Neolitik devir
<https://en.wikipedia.org/wiki/Hacilar>

Görüntü 5: Elibelinde duruşunda ana tanrıça heykelciği, Çatalhöyük, Neolitik devir
Meskell (2008: 379)

Görüntü 6: Spiral olarak stilize edilmiş elibelinde duruşu betimlemeli, astar bezemeli çömlek, Hacilar, Kalkolitik devir
<https://www.ceramicstudies.me.uk/frame1tu1.html#HC01-Pic.056>

6.TASARIM ÖNERİLERİ

Karagül tarafından (2017 ve 2018) şekillendirilmiş olan örnekler, yerel değerlerin esin kaynağı olarak kullanımı üzerine yapılan araştırmalara ışık tutmaktadır. Bu çalışmalarda, tasarım süreci farklı biçim örneklemeleri ile desteklenmiştir. Tasarımlarda figüratif biçimlerin basitleştirilmesi ve spirallerin belirgin bir öge olarak öne çıkarılması hedeflenmiştir (Görüntü 10-11). Başlıca ilham kaynağı elibelinde motifi ile ilişkilendirilen ana tanrıça figürleri (Görüntü 4,5) ve yüzeyi spiral motifli kaplar olmuş (Görüntü 2,3,6), ana tanrıça silüeti stilize bir şekilde kullanarak ve dolu kütenin içinde yarattığı boşluk etkisiyle anlatım vurgulanmaya çalışılmıştır (Görüntü 8). Tasarımlarımızda ağırlıklı olarak spirale dönüşmüş elibelinde motifinin kullanılması, modern kadın algısına referans vermeyi ve toplumsal bilince dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında 2 farklı grupta tasarım ve uygulamalar gerçekleştirilmiştir (Görüntü 7-8 ve 9-11). Çalışmalara ait tasarımlar eskiz tasarım aşamasından sonra üç boyutlu olarak Solid works programı ile modellenmiş, render işlemi gerçekleştirilmiş, bu modellerden şablonlar oluşturulmuştur. Ayrıca üç boyutlu seramik yazıcı yardımıyla prototiplerin şekillendirilmesi hedeflenmiş ne var ki küresel gövdelerin üretimi, bu yöneme el vermemiştir. Hazırlanan şablonlar aracılığıyla elde çömlekçi kiliyle ve alçı tornasında şekillendirilen kalıplara döküm çamuruyla uygulanmıştır. Tasarımlardan seçilen örneklerden (Görüntü 8,11) numune olarak sınırlı sayıda üretim yapılmıştır. Gerçekleştirilen çalışmalarda, işlevsel seramik ürünlerin tasarım ve üretim sürecine odaklanılmıştır. Ürünlerin tasarımları, sadelik vurgusuyla gerçekleştirilmiştir. Hediyeelik eşya alanında yapılan bilimsel çalışmaların incelenmesi, bu çalışmaların genellikle teorik bir odaklanma içerdiğini göstermektedir. Gerçekleştirdiğimiz çalışmalar, yerel ve kültürel değerlerimizi temel alarak, bu değerleri koruma ve gelecek kuşaklara aktarma hedefini gütmektedir. Yerel ve kültürel kimliğimizi koruyarak ve paylaşarak, bu mirası geleceğe taşımak amaçlanmaktadır. Ayrıca tasarımlar gerçekleştirilirken Batı Anadolu'da yer alan Çanakkale'nin kültürel miras unsurlarının hediyeelik eşya tasarımında esin kaynağı olarak kullanımına da dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

6.1. Döküm tekniğiyle şekillendirilip, yüzeyde ajur tekniği kullanılarak üretilen seramikler

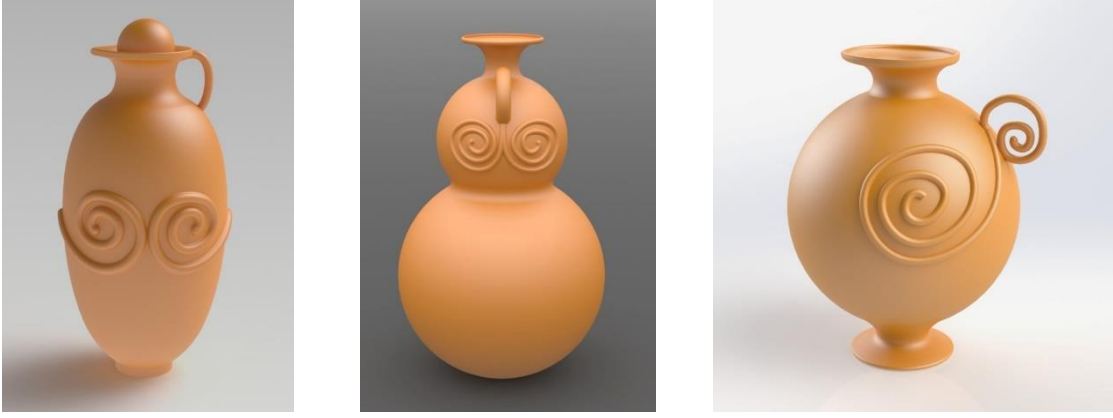

Görüntü 7: Elibelinde vazo, üç boyutlu modelleme tasarım örnekleri, 2021, Çanakkale,
Kayman (2021:1765-1776)

Görüntü 8: Kalıpla şekillendirilmiş, döküm tekniğiyle üretilen ajur vazo.
Kayman (2021:1765-1776)

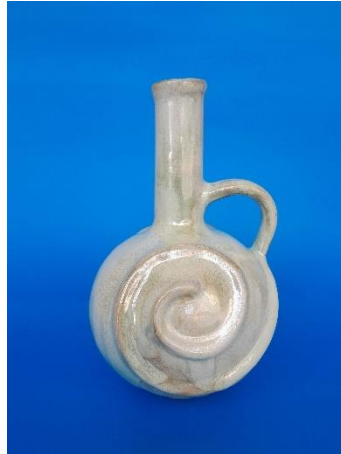
6.2. Döküm tekniğiyle şekillendirilip, yüzeye fitil ekleme tekniği kullanılarak üretilen seramikler

Görüntü 9: Spiralli çömlekler, 2021. Araştırma projesi kapsamında elibeline motifinin spiralli çömlekle birlikte değerlendirilmesiyle oluşturulan üç boyutlu ham tasarımlar.
Karagül (2021:1792-1807)

Görüntü 10: Spiralli çömlekler, 2021. Araştırma projesi kapsamında elibeline motifinin spiralli çömlekle birlikte değerlendirilmesiyle oluşturulan üç boyutlu ham tasarımlar.
Karagül (2021:1792-1807)

Görüntü 11: Üç boyutlu tasarlanan spiralli çömleklerden elde şablonla ve kalıpta üretilen farklı örnekler. 2023, Çanakkale
Fatih Karagül'ün arşivinden

SONUÇ

Teorik araştırma kısmında, internet kaynakları, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi kütüphanesi, Korfmann kütüphanesi ve Çanakkale'deki antik kentlerin ziyaretleriyle birlikte envanter oluşturma amacıyla İstanbul Arkeoloji Müzesi, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Antalya Arkeoloji Müzesi, İzmir Arkeoloji Müzesi, Troia Müzesi ziyaret edilmiştir. Elde edilen veriler tipolojiye göre sınıflandırılmış ve esin kaynağı olarak nasıl kullanılabileceği belirlenerek taslaklar ve modellemeler oluşturulmuştur.

Kafkasya'nın derinliklerinden Balkanlar'ın essiz coğrafyasına, çeşitli diyarlardan ilham alan seramik ana tanrıça figürleri, yıllar boyunca birçok Türk sanatçısının yaratıcılığını besleyerek sonsuz bir ilham kaynağı oluşturmıştır. Arkeolojik bulgular ışığında, bu figürlerin sanat eserlerindeki varlığı; bir sanatçının içinde yaşadığı kültürel zenginliği ve derinliği yansıtan bir özgün ifade biçimi olarak kabul edilmelidir. Farklı zaman dilimlerindeki duygular ve düşünceler, günümüz kadın figürüyle mukayese edilebilecek şekilde, kadının hayatındaki kıymetli anları temsil eden tüm sanat eserlerinde her zaman sanat dünyasında özel bir yeri olacaktır.

Araştırma ve çalışma konumuzun temelinde yer alan kadın/ana tanrıça/elibelinde/spiral bağlantısı, asla tamamlanıp kapatılabilecek türden bir konu değildir. Sadece ana tanrıça figürlerinden ilham alınarak oluşturulan elibelinde motifi kökenli tasarım önerileri sunulmuştur. Bu öneriler, fonksiyonel ürünlerde yüzey şekillendirme amacıyla kullanılan motifleri içermekte olup, dijital ortamda üç boyutlu modellenmiş ve endüstriyel şekillendirme metotları ile yumuşak porselen malzeme üzerinde denenerek başarılı sonuçlar elde edilmiştir.

Çanakkale, pek çok antik kenti ve tarihi sembolü barındıran bir yer olmakla birlikte turistik ürünlerinde kenti yeterince temsil edememekte, turistler farklı nitelikte hediyelik eşyalar bulmakta zorlanmaktadır. Proje kapsamında önerilen eğitim programına uygun olarak üretilecek ürünler, özellikle Çanakkale için nitelikli hediyelik eşya üretiminde boşluğu dolduracaktır. Tasarım sürecine odaklanan modüler eğitim programı, sanatın farklı alanlarında kullanılabilen bir model olacak ve bu modelin eğitim kurumları, sanat atölyeleri, KOBİ'ler ve yeni mezunlar için rehberlik niteliği taşıyarak çok yönlülüğüyle dikkat çekecektir.

Görüntü 8 ve Resim 11'deki örnekler fiziksel olarak başarıyla üretilmişlerdir. Örneklerin tümünde, akçini, pekişmiş çini ve çömlekçi kiliyle uygulamalar yapılarak yüzeylerde 1040 °C lik kurşunsuz sırlar kullanılmıştır. Resim 5'in vazo olarak, Resim 8'in ise yağ veya başka amaçla kullanılabilecek bir sıvı şişesi olarak kullanılması önerilmektedir. DÖSİM'in (Devlet Özelleştirme İdaresi Başkanlığı), Kültür Bakanlığına bağlı ve özel müzelerin satış mağazalarında yer alacak ürünler aracılığıyla, önerilen projenin kültürel tanıtımımıza katkıda bulunması planlanmaktadır. Ayrıca, projenin çıktısı olan tasarımlardan bir örnek için "Yenilik ve Sanayide Uygulanabilirlik" kriterlerini sağlaması nedeniyle, TPE aracılığıyla 2022 001318 6769 numaralı tasarım sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu kapsamında 16/02/2022 tarihinden itibaren 5 yıl süreyle korunmak üzere tescil edilmiştir. Görüntü11'de yer alan örnek ise, seri üretim için, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesinde Rektörlüğünün talebi üzere değerlendirilmek üzere öneri olarak sunulmuştur. Ulaşılan nokta, bir nihai son değil, kadın temasının gelecek kuşaklarca da ele alınacağını bir işareti olarak kabul edilmelidir. Kadın imajı, bugüne kadar olduğu gibi gelecekte de sanatçılara ilham olmaya ve farklı ellerde şekillendirilerek var olmaya devam edecek; bugün olduğu gibi yarın da varlığını sürdürecektir ve çeşitlenecektir.

Kaynakça

Ağatekin E.A., 15.03.2021 tarihinde <https://www.behance.net/gallery/12141001/I-am-not-a-suitcase> adresinden erişildi.

Akurgal, E. (2014). Anadolu Uygarlıkları. Phoenix Yayınları

Ateş, M. (1996). Mitolojiler, Semboller ve Halılar. İstanbul

Buğrul, H. (2020). Hakkâri'de Evlilikle Bağlantılı Geleneklerin El Sanatlarına Yansımaları. ARIŞ Halı Dokuma ve İşleme Sanatları Dergisi, Haziran, <https://doi.org/10.34242/akmbaris.2020.132>

Childe, G. (2006). Kendini yaratan insan. Varlık yayınları 8. Basım, İstanbul

Darga, A. M. (2013). Anadolu'da Kadın. YKY yayınları

Demiral, B. (2014). Isparta Müzesi Envanterine Kayıtlı Düz Dokuma Çuvallar. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Geleneksel Türk El Sanatları Anasanat Dalı, Isparta

Erbil, P. (2015). Kibele'den Pandoraya. Arkadaş yayınevi 4.Basım, Ankara

Ergün, Ö. (2012). Anadolu Uygarlıklarında Pişmiş Toprakta Yapılmış Kybeleler. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir

Gümüştakin, N. (2011). Anadolu ve Diğer Kültürlerde İşaret ve Simgelerde Anlam. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14(26), 103-118

Güngör, H. (2007). Geleneksel Türk Dininden Anadolu'ya Taşınanlar. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni Bildiriler kitabı, 1-126

Halilov, T. (2017). Prototürk Kültürünün Işığında Nahçıvan'ın Tunc Çağı Seramikleri. Asia Minor Studies, International Journal of Science, Cilt: 5, Sayı: 10:61-73

Hakyemez A.G. (2020), 14.03.2021 tarihinde <https://www.aysegulayhakyemez.com/2015/01/gul-erali-yasamin-guclukleri-karsisinda-kayalasmak-zorunda-kalarak-disiliklerinin-yuvarlak-hatlarini-yok-edip-baslari-dimdik-yukarida-hayata-tutunan-kadinlar.html> adresinden erişildi.

Higgins, R. A. (1969). Greek Terracotta Figures. London: The British Museum

Ismayılov, Ceyhun (2000). Azərbaycanca Tunc Dövrü və Onun İnkişaf Mərhələləri. Azerbaijan Archeology, Vol.: 2 Num.: 3-4, 98

İbrahimov, T. (2013), "Azərbaycan'ın Qədim Heykəltəraşlığı" 15.08 2019 tarihinde https://www.academia.edu/9551433/Az%C9%99rbaycan%C4%B1n_q%C9%99dim_d%C3%B6vr_heyk%C9%99ltara%C5%9F%C4%B1%C4%9F%C4%B1 adresinden erişildi.

İyem, N. (1992). Nasip İyem. Kilim ofset, İstanbul

Karagül, M.F. (1997). Hitit İmparatorluk Çağı Sonuna Kadar Anadolu'da Figür Kullanımı ve Günümüzdeki Yorumları. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). M.S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

Karagül, M.F. (2004). Ünal Cimit, Hayatı ve Eserleri. 2. Üsküdar Sempozyumu bildiriler kitabı, İstanbul, 649-654

Karagül, M.F (2017). Seramik Tasarımında Güzeli Arayış Sürecinde Yerel Değerlerin Esin Kaynağı Olarak Kullanımı Journal of Awareness 2/3, 143-150

Karagül, M.F. (2018). Yerel Değerlerin Sanatta Esin Kaynağı Olarak Kullanımına Bir Örnek: Troia Sergisi. Journal of Awareness, Cilt: 3, Sayı: Özel, 119-126

Karagül, M.F. (2021). Antik Çağlarda Anadolu ve Azerbaycan'da Üretilmiş Olan Antropomorfik Seramik Heykelciklerin Benzerlikleri ve Günümüz Sanatına Olan Etkileri. Aart Uluslararası Anadolu Sanat Sempozyumu Tam Bildiri Kitabı. Eskişehir, 1792-1807

Kayman, M.B. (2021). Antik Çağdan Günümüze Kadın İmajının Esin Kaynağı Olarak Türk Seramik Sanatında Kullanımı. Aart Uluslararası Anadolu Sanat Sempozyumu Tam Bildiri Kitabı. Eskişehir, 1765-1776

- Meskel, L. (2008), The nature of the beast: curating animals and ancestors at Çatalhöyük, *World Archaeology*, 40:3, 373-389, DOI: 10.1080/00438240802261416, 373-389
- Mellaart, J. (1961). Hacilar: A Neolithic Village Site, *Scientific American*, Vol. 205, No. 2 August, 94-95
- Məmmədova, A. (2002). Naxçıvanın Boyalıqablar Mədəniyyətinin Öyrənilmə Tərtibi. *Azerbaijan Archeology*, Vol.: 4 Num.: 3-4, 1-2
- Mkabdullayev, A. (2002). Azərbaycan Ərazisində Qədim Sənətkarlıq. *Azerbaijan Archeology*, Vol.: 4 Num.: 3-4, 23-24
- Moralı, K. (1986). Toprakla Şiir Yazan Sanatçı: Ünal Cimit. *Sanat Çevresi*, No:91
- Mülayim, S. (1998). Tanımsız Figürlerin İkonografisi, *Türk Soylu Halkların Halı, Kilim ve Cicim Sanatı. Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri, Kayseri*
- Nishiaki, Y., Guliyev, F., & Kadowaki, S. (2015). Chronological contexts of the earliest pottery Neolithic in the South Caucasus: radiocarbon dates for Göytepe and Hacı Elamxanlı Tepe. *Azerbaijan. American Journal of Archaeology*, 119(3), 279-294
- Roberts, N. (2016). Harald Meller, Helge Wolfgang Arz, Reinhard Jung & Roberto Risch (ed.). 2200 BC—Ein Klimasturz als Ursache für den Zerfall der Alten Welt? 2200 BC—A climatic breakdown as a cause for the collapse of the Old World? 7. Mitteldeutscher Archäologentag vom 23. bis 26. Oktober 2014 in Halle (Saale). 7th Archaeological Conference of Central Germany October 23–26, 2014 in Halle (Saale) (2 volumes). 2015. 861 pages, numerous colour and b&w illustrations, and tables. Halle (Saale): Landesamt für Denkmalpflege und Archäologie Sachsen-Anhalt, Landesmuseum für Vorgeschichte. *Antiquity*, 90(351), 819–821. doi:10.15184/aqy.2016.81
- Sevim, C., & Gönül, E. (2012). Tarihsel süreç içerisinde oyuncağın gelişimi ve seramik oyuncaklar. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 2(2), 23-40
- Sevin, V. (2003), *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları
- Salman, N. (2006). Hacilar Antik Yerleşkesinde Bulunan Seramik Kaplar Üzerindeki Bezemelerin Plastik Açısından İncelenerek Artistik Yüzey Değerlendirmesinde Bireysel Etkileri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi) Selçuk Üniversitesi, Konya
- Tunalı, İ. (2006). Erdiç BAKLA Hitit Rüzgârı. Ak basım Matbaası
- Yücel, Ç. (2017). Diyarbakır, Şanlıurfa, Mardin ve Adıyaman Müzelerindeki Geç Neolitik Çağ'dan Hellenistik Dönem'e Kadar Figürin ve İdoller. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum
- Zeytinoğlu, E. (2009). Sadi Diren, Retrospektif 1957-2008. Türkiye İş bankası Kültür yayınları

TEŞEKKÜR

Araştırmamızı SBA-2019-3037 proje ile destekleyen Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi BAP birimine ve yayında kullanılan üç boyutlu tasarımların çizimleri gerçekleştiren proje araştırmacısı Tahsin Gökçek'e teşekkürlerimizi sunarız.